

OSMANLI DEVLETİNİN EKONOMİ VE DIŞ BORÇ POLİTİKASI

The Ottoman Empire's Economy And External Debt Policy

Ali Yılmaz GÜNDÜZ*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Osmanlı ekonomisini incelemektir. 18 yüzyıla kadar her alanda gelişme gösteren Osmanlı ekonomisi, 18 yüzyılda birbirinden oldukça farklı trendler gösteren iki döneme ayrılabilir. Yüzyılın başlarından 1760 yıllarına kadar uzanan birinci dönemde genel bir yayılma ve gelişme trendi, 1760'lardan sonraki ikinci dönemde ise daralma ve buhran belirtileri görülmektedir. İkinci dönem olarak ifade edilen bu dönemde devlet yönetimindeki ehil olmayan kimselerin iş başına geçmeleri ve yanlış politika uygulamaları sonucu ekonomik alanda gerilemelere yol açmış, bu da ülkede birçok toplumsal huzursuzluklara neden olmuştur. Toplumsal kurumlar yozlaşmış, rüşvet ve iltimasın başladığı bir dönem olmuştur. Osmanlı devletini ayakta tutan klasik optimal denge bozulmuş, mali sistem çöküntüye uğramıştır. XVIII. yüzyıl, başta İngiltere olmak üzere belirli Avrupa ülkelerinde sanayi devriminin gerçekleştiği yüzyıldır. Bu yüzyılda Batı Avrupa ülke ekonomilerinde üretimde organik enerjinin yerini inorganik enerji (önce buhar gücü, sonra da elektrik, havagazı, petrol) almıştır. Bu teknolojik sıçrama sözkonusu ülkelerin ekonomik yapısını değiştirdiği gibi uluslar arası ticaretinde gelişmesine imkân vermiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti kendisini yenileyememiştir. Osmanlı Devletinin Batı Avrupa ülkeleri ile yaptığı ticari antlaşma sonucu mamul ürünler almış, hammadde satmıştır. Ülkede bir korumacılık politikası uygulanmamıştır. Osmanlı Devletinin XVI. yüzyıl sonunda başlayan Avrupa'dan geri kalma süreci özellikle XIX. yüzyılın ilk yarısında büyük bir hız kazanmış, kapitülasyonlar ve dış borçlar gibi uzun tarihsel süreçler sonunda doruğa ulaşmıştır. Dış borçlanmayı bir kurtuluş reçetesi olarak görerek sürekli borçlanma politikası takip etmiş bunun sonucunda da Batılı devletlerce "Hasta Adam" denilmiştir. Bu da Osmanlı Devletinin yıkılışına yol açmıştır.

Anahtar kelimeler: Devlet İdaresi, Dış Borçlanma, Siyaset, Kalkınma

ABSTRACT

Aim of this study is to examine Ottoman economics. The economy of Ottoman Empire at 18 century, which has shown increase at every field till 18 century, can be divided into two terms which are quite different than each other. The first term from the beginning of the century to 1760, showed spread and improve but the second term, from 1760 to the end of the century, showed signs of narrowing and crisis. In the second term, unskilled and unexpert people took responsibilities and governmental duties and followed wrong policies causing social conflictions and discomforts. Governmental institutions degenerated, bribe and favouritism spreaded in this term. Classical optimal economic balance was lost and financial system faced collapse. 18 century is known as the time being in which industrial revolution occurred in many European country, primarily England. In this era, western Europe economics changed the main production energy dependence from organic energy to inorganic sources (firstly steam power and then electricity, natural gas and petrol). This technological leap changed economical structure of these countries as well as it launched the improvement of the international trade. In this term, Ottoman Empire could not renew itself. The trade of Ottoman Empire with Europe was depending on

* Prof. Dr., Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Öğretim Üyesi

buying manufactured goods and selling raw material to Europe according to commercial agreements of that time. A conservative policy applied in the country. Ottoman Empires' period of being late from Europe started at the end of the 18 century and accelerated in the first half of the 19 century, reached to its maximum due to capitulations and running up debts from foreign countries. Seeing foreign indebtedness as salvation recipe, Ottoman Empire consistently borrowed money as economic policy and because of this, was entitled Sick Man of Europe. And finally this policy caused the collapse of Ottoman Empire.

Keywords: State Administration, Foreign Debt, Politics, Development

1. Giriş

18 yüzyıla kadar her alanda gelişme ve büyüme gösteren Osmanlı ekonomisi, 18. yüzyılda, birbirinden oldukça farklı trendler gösteren iki döneme ayrılabilir. Yüzyılın başlarından 1760 yıllarına kadar uzanan birinci dönemde, genel bir yayılma ve gelişme trendi, ekonominin hemen bütün sektörlerinde müşahade edilir. Buna karşılık, ilk belirtileri 1760'larda başlayan ikinci dönem, oldukça uzun sürmüş görünen daralma ve buhran belirtileri ile temâyüz eder bir hale gelmiştir.

Ekonomiyi, birbirinden belirgin şekilde farklılıklar gösteren iki ayrı döneme ayırdığım 1760 yıllarının, aynı zaman 18. yüzyılda Osmanlı Devletinin yaptığı savaşlar bakımından da, belki çok daha belirgin bir sınır çizgisi olarak görüldüğü dönemdir.

Bu yüzyılın ilk yarısında yapılan savaşlarda, Osmanlı Devleti ciddi sayılabilecek bir yenilgi göstermemiş, hatta savaşların çoğunluğu muvaffakiyetle sonuçlanmıştır. Devlet, daha önce Avrupa'daki komşularının tümünün müttefik olarak cephe aldığı 15 yıllık uzun ve yorucu bir savaşın (1683–1698) sonunda uğradığı toprak kayıplarını önemli ölçüde gidermeyi başarmıştır. Buna karşılık, yüzyılın ikinci yarısında yer alan savaşlarda kaybedilen yenilgi, açık ve kesin olmuştur.

Bu iki döneme ait savaşların, ekonomidekine benzer şekilde birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış olması, bu iki dönem arasındaki ilişkileri düşünmeye değer bir problem sahası haline getirmektedir. Bu dönem 1792 Yaş Antlaşması ile başlayıp 1922'de Osmanlı Devletinin yıkılışına kadar devam eden dönemdir. Osmanlı Devleti, Avrupalı Devletlerin kendi aralarındaki çıkar çatışmalarından yararlanıp denge politikası izleyerek varlığını korumaya çalışmıştır. Osmanlı Devletine bu dönemde Avrupalı Devletlerce "Hasta Adam" lakabı konulmuş, devletin ekonomik olarak gerilemesi ve sonrada yıkılması için de büyük uğraş vermişlerdir(Geç,2000,211).

Bu amaçla Osmanlı Devletinin gerilemesi ve yıkılması için aşağıda sıralanan olaylar söz konusu devletler tarafından çıkartılan çok ciddi sorunlar olarak görülmektedir. Bunlar;

- Sırp İsyanı 1804,
- 1806–1812 Osmanlı-Rus Savaşı ve Bükreş Antlaşması,
- 1820 Yunan İsyanı,
- 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması,
- Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı,
- Kırım Savaşı (1853–1856),
- 1877–1878 (93 Harbi) Osmanlı-Rus Savaşı,

Osmanlı, Balkanlarda çıkan isyanlar ve uzun süren Rus savaşları ile ekonomisi iyice yıpranmış ve devlet yönetiminde ıslahata yönelik çalışmalar yapılmış ise de pek başarılı olunamamıştır. 1806–1812 Osmanlı-Rus Savaşı Osmanlı Devleti ile Rusya arasında birçok cephelerde yapılmış bir savaştır. Savaşın nedeni Rusların Sırp isyanını desteklemesi ve Balkan milletlerini kıskırtması sonucu isyanların çıkartılarak Balkanlarda yaşayan milletlerin bağımsızlık için harekete geçmeleridir. Bu da Osmanlı ekonomisini zora sokmuş ve mali yönden sıkıntı çekmesine neden olmuştur.

Bu çalışmamızda 18 yüzyıl gerileme dönemi olarak bilinen dönemdeki Osmanlı ekonomisi ve dış borç politikası incelenecektir.

2-Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Yapısı

Osmanlı Devleti, batı ülkelerinin henüz din ve mezhep kavgaları içinde bocaladıkları dönemlerde iyi bir tarım ülkesi olduğu kadar, el sanatları ve küçük sanayiye sahip, özellikle ticaret, ulaştırma, haberleşme gibi alanlarda ileri bir ülke konumundaydı. Ancak pusula ve matbaanın bulunması, ABD kıtasının keşfi ile her şeyin yeniden değiştiği bir dönem haline gelmiştir. Batı önce merkantilist sonra da kapitalist gelişimin hızlandığı ve üretim güçlerinin hızlı gelişmelere uğradığı bir ortam haline gelince, Osmanlı toplumu da bunun etkisinden kurtulamamıştır.

Osmanlı Devleti, başlangıçta ekonomik ve mali yönden güçlü bir konumda iken kapitülasyonların (ağır ödümlerin) verilmesiyle birlikte, Osmanlı ekonomisi giderek gerilerken Batı Avrupa'nın güçlendiği bir dönem başlamıştır. Bu dönemde;

- Batıda sanayinin gelişmesi, o ülkelerden gelen nihai ürünlerin miktarını artırmış, küçük sanayi bu ürünlerle rekabet edemez duruma gelmiştir.

- Yerli sanayinin kullandığı hammaddeler ucuz oldukları için Batı Avrupa ülkeleri tarafından satın alınmaya başlanmış ve yerli küçük sanayi önemli ölçüde hammadde bulamama bunalımı içine girmiş, bunun sonucunda da teker teker kapanmaya başlamıştır.

- Batıya verilen kapitülasyon sonucu sanayi ve ticaret gelişemediği gibi, Osmanlı Devleti batının hammadde ithal edip, mamul mallar ihraç ettiği bir pazarı haline gelmiştir.

Ekonomik alanda meydana gelen bu olaylar, ülkede birçok toplumsal huzursuzlukların da nedeni olmuştur. Toplumsal kurumlar yozlaşmış, rüşvet ve iltimasın başladığı bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti'ni ayakta tutan klasik optimal denge bozulmuştur(Eldem,1994,23).

XVIII yüzyıl başta İngiltere olmak üzere belirli Avrupa ülkelerinde sanayi devriminin gerçekleştiği yüzyıldır. Bu yüzyılda Batı Avrupa ülke ekonomilerinde üretimde organik enerjinin yerini inorganik enerji (önce buhar gücü, sonra da elektrik, havagazı, petrol) almıştır. Bu teknolojik sıçrama, söz konusu ülkelerin ekonomik yapısını değiştirdiği gibi uluslararası iş bölümünün de çok belirgin çizgilerle oluşmasına yol açmıştır.

XIX yüzyıl Osmanlı Devleti'nin son dönemi birçok bilim adamı ve araştırmacı tarafından, Batı Avrupa'nın ulaştığı ekonomik düzeye karşın, sanayileşmeyi gerçekleştirememiş, ekonomik düzeyi toprak ve tarımsal üretime dayanan, kaynakları kullanma imkânı kendine verilmeyen, sorunlarına geçerli çözüm yolları arama imkânına kavuşmamış, sürekli olarak geride kalan bir ülke olarak nitelendirilmektedir. Gerçekten de sözü edilen dönemde özellikle 1840'dan sonra Osmanlı Devleti ekonomik anlamda Batı Avrupa'nın ileri kapitalist ülkelerine bağımlı bir ülke konumuna gelmiştir.

XIX. Yüzyıl içinde görülen iki olgu Osmanlı ekonomisinin dış ilişkilerinde hammadde ve yiyecek maddeleri satma ve sanayi ürünleri satın alma sürecinin yoğunlaşması için elverişli bir ortamı hazırlamıştır. Bunlardan birincisi, Osmanlı Devleti'nce imzalanan ticaret sözleşmeleri, ikincisi de doğrudan yatırım ya da dış borç olarak kabul ettikleri yabancı sermayedir(DİE,1975,10-11).

Osmanlı Devleti'nin XVI. Yüzyıl sonlarında başlayan Avrupa'dan geri kalma süreci, özellikle XIX yüzyılın ilk yarısında büyük bir hız kazanmış, kapitülasyonlar ve dış borçlar gibi uzun tarihsel süreçler sonunda doruğa ulaşmıştır. Osmanlı'nın ekonomik açıdan Batı emperyalizminin ağı içine nasıl düştüğünü incelemeyen önce Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısını incelemekte yarar vardır.

3-Osmanlı Devleti'nin Toprak Yapısı

Osmanlı Devleti'nde ekonominin en önemli gelir kaynağı topraktı. Toprak üzerinde kimsenin özel mülkiyet kurma hakkı yoktu. Ancak padişahın toprak üzerinde tasarrufta bulunma hakkı vardı. Toprağı kullanma hakkı devletin denetiminde halka verilmişti. Kullanma hakkına sahip kişiler bu toprakları alıp satamaz devredemezdi. Topraklar bu kişilerde kayd-ı hayat şartı ile kalırdı. Osmanlı Devleti'nde toprak genel olarak miri, mülk ve vakıf olmak üzere üç ana bölüme ayrılıyordu.

1- Miri arazi: Miri arazi esas olarak devletin mülkü sayılırdı. Devlet bu toprakların bir kısmını hizmet karşılığı saray efradına ve bürokratlara verirdi. Bir kısmı ise vergi karşılığında köylülere dağıtılırdı. Toprağı üst üste 3 yıl ekmeyenden “çift bozan akçesi” adı altında toprak vergisi alınırdı.

Dirlik*: Geliri devlet memurları ve askerlere maaş karşılığında bırakılan topraklardır. Bu toprakları alan kişiler o bölgenin;

- Güvenliğini sağlar,
- Üretimin sürekliliğini sağlar,
- Vergisini toplar,
- Topladığı vergi karşılığında atlı asker (cebelü) besler, kendinin ve memurlarının maaşlarını karşılar,

- Savaş zamanlarında bu askerlerle birlikte orduya katılırlar.

Bu topraklar şu şekilde dağıtılır.

Has arazi: Padişahlara, şehzadelere, divan üyelerine beylerbeyi ve sancakbeylerine verilir. Değeri 100 bin akçe üzerinde olan topraklardır.

Zeamet arazi: Orta dereceli memurlara verilir. Geliri 20 bin – 100 bin akçe arasında olan topraklardır.

Tımar arazi: Sipahilere hizmet karşılığı verilir. Geliri 20 bin akçeden az olan topraklardır. Bu toprak 3' e ayrılır. **Eşkinici tımarı**, savaşta yararlılık gösterenlere verilir. **Hizmet tımarı**, saray görevlilerine ve mustahzif cami imamlarına verilir. **Ocaklık:** Geliri kale muhafızları ve tersane giderlerine ayrılan topraklardır. (<http://noktanet.blogcu.com/Osmanlı Devleti Toprak Sistemi/820600>).

- **Yurtluk:** Geliri sınır boylarında yaşayan Türkmenlere verilen topraklardır.
- **Pasmaklık:** Valide sultan, padişah kızlarına ve hasekilere verilen topraklardır.
- **Mutakaa (Havassı Hümayun) :** Geliri doğrudan devlet hazinesine giden topraklardır.
- **Malikane:** 1695 yılında uygulamaya konulan iltizam usulüne geçiş topraklarıdır.

2 -Mülk Arazi: Mülkiyeti o toprak üzerinde bulunan şahıslara ait topraklardır.

- Öşür-i arazi ve Haraç arazi diye ayrılır.

3-Vakıf Arazi: Geliri eğitim, sosyal ve dini hizmetlerle (medrese, cami, şifahane, kervansaray gibi kurum ihtiyaçları için) ile han, hamam ve çeşme gibi hayır kurumlarına verilir. Bu topraklardan vergi alınmazdı. Vakıf teşkilatının başında bulunan kişiye “mütevali” ismi verilmiştir.

Bu dönemde Osmanlı Devleti toprak rejimi toprakları artı-ürünün alınış biçimi bakımından üç bölüme ayrılarak düzenlenmektedir.

1. Öşriyye: Bir yerin egemenlik altına alınmadan önce yerli Müslümanlara ait olan veya sonradan Müslümanların yerleştiği topraklardır. Bu toprağı işleyenler Müslümanlardır. Öşür adı altında toprağın verimine göre %10–20 arasında vergi alınır. Özelliği alınır-satılır, miras yoluyla devredilir.

2. Haraciyye: Bir yerin egemenlik altına alınmadan önce gayri-Müslim halkın özel mülkiyetinde olan topraklardır. Bu topraklardan Haraç-ı Mukasem adıyla öşür ve Haraç-ı Muvazzaf adıyla arazi vergisi alınıyordu.

3. Miri Topraklar: Bu toprakların mülkiyeti devlete aittir. Bu toprakları işleyen ister Müslüman ister Hıristiyan olsun kiracı konumundaydı. <http://noktanet.blogcu.com/Osmanlı Devleti Toprak Sistemi/820600> ; Kaynak : <http://kpsshhistory/blogcu.com/>.

Söz konusu yüzyılda, Osmanlıda uygulanan bu sistem sayesinde toprağına bağlı bir asiller sınıfının doğması önlenmiştir. Ancak bu sistem 16. yüzyıla doğru önemini yitirmiştir. XIX yüzyılda toprağın dağılımı konusunda yapılan bir çalışmada aşağıdaki tablo:1’de görülmektedir:

---

* Osmanlı Devletinde bir hizmeti yapmakla görevlendirilen kimselere ücret anlamında ayrılan geçim kaynağına (toprağına) verilen isme “dirlik” denir.

Tablo: 1 Osmanlı Toprak Dağılımı (1913)

Toprak Sahipliği	Aile Sayısı	Çiftçi Ailesinin Yüzdesi	Toprakların Yüzdesi
Derebeyi	10.000	1	39
Toprak Ağası	40.000	4	26
Orta ve az topraklı köylü	870.000	87	35
Topraksız Köylü	80.000	8	-

Kaynak: DİE. Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı, Ankara, 1973,S.24

Tablo:1’den de görüldüğü gibi az topraklı ve topraksız köylülerin sayıları oldukça fazladır. Ağnam adı altında alınan toprak vergisi, net tarımsal üretimin %25 ‘idir. Ağır vergiler köylüleri tefecilere borçlanmaya itmiştir. %20 den %120’ye varan faizler yüzünden köylü kesimi zor günler geçirmeye başlamıştır. Bütün bu köylünün aleyhine olan duruma karşın devletin 1858 yılında Arazi Kanunnamesi filen var olan toprak mülkiyetini tanıdı. Böylece ağaları, beyleri ve ayanları büyük toprakların yasal sahipleri durumuna getirdi.

4-Sanayi

Osmanlı ekonomisi tarıma dayalı olup sanayisi modern bir anlamda gelişme göstermemesine rağmen yinede Osmanlı Devleti, Avrupa’ya göre el sanatları ve küçük sanayide 16. ve 17.yüzyılda da ileri bir konumdaydı. O dönemde; İpek dokuma, deri, çinicilik ve gemi yapımı, gibi ürünler dış piyasada aranan ürünlerdir. Sonraki yüzyılda ise gerilemeye başlamıştır. Osmanlı Devleti sanayisinin kuruluşu ise mesleki örgütlemeler (loncalar) şeklindeydi. 17.yüzyılda kamu kesimi olarak, askeri ihtiyaçları karşılamak için;(Genç,2000,213).

- Tophane
- Baruthane
- Tersane
- Fişekhane
- Dökümhane
- Sabun sanayi (Girit’te) gibi sanayiler vardı.

Özel kesimde ise;

- İpek kumaş, peştamal imalathaneleri bulunmaktaydı.

18.yüzyılda Avrupa sanayinin gelişmesi ve makine gücünden yararlanmaları Osmanlı sanayisini zora sokmuş ve zaten geleneksel olarak yapılan üretimi yapılamaz hale getirmiş ve Osmanlı Devleti, Avrupa ile rekabet edemez bir duruma gelmiştir. Özellikle yabancılara tanınan kapitülasyon (İngiltere-Fransa ve diğer Avrupa ülkeleri) ve gümrük vergisi alınmaması, Osmanlı ülkesini Avrupa pazarı haline getirmiştir.

Ancak, 19. yüzyılın ikinci yarısında sanayiye ilişkin yeni düzenlemeler göze çarpmaktadır. 1864 yılında “İslahı Sanayi Komisyonu” kurulmuş ve bu yolla küçük atölyelerin desteklenmesi ve birleştirilmesi ile rekabet güçlerinin tamamlanması amaçlanmıştır. 1879 yılında ise üyelerinin azınlık ağırlıklı olduğu “İstanbul Ticaret Odası” kurularak esnaf ve sanayiciye örgütlenme imkânı sunulmuştur.

1913 yılında sanayiye özendirmek için Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvaffakatı (Geçici Sanayi Yasası) yürürlüğe konulmuştur. Bu yasaya göre;

- En az 5 beygir iş gücü kullanan,
- En az 2000 liralık araç ve gerece sahip olan ve
- Yılda 750 işgücü tutarında işçi çalıştıran işyerlerini kapsamaktadır.

Özellikle yasayla;

- Sanayi kuruluşlarına gerekli arazinin karşılıksız sağlanması,
- Makine araç ve gereç vergisi bağışıklığı,
- Vergilerin taksitle ödenmesi imkânı da tanınmıştır.

Geçici Gümrük Bağışıklığı Kanunu’nun öncelikle bu işletmenin ürünlerine satın alma zorunluluğu gibi kolaylıklar getiriyordu. Fakat bu ayrıcalıklardan daha çok yabancılar yararlanmıştır. Yasa, sanayi kuruluşlarının finanse edecek bir kredi kuruluşuna yer vermemesi ve ulusal sanayi kesimini dış rekabete karşı koruyacak önlemleri içermemesi açısından eleştirilmiştir.

Ne var ki I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte;

- Teşvik-i Sanayi Yasası değiştirilmiş,
- Kapitülasyon kısmen kaldırılmış,
- Yabancı kuruluşlar teşvik kapsamından çıkartılmış ve gümrük oranları da arttırılmıştır.

Osmanlı Devleti sanayi ile ilgili verileri 1913 ve 1915 sayılı sayımlara dayanmaktadır. Bu sayımlara göre en az 10 işçi çalıştıran ve İstanbul, Bursa, Bandırma, İzmir, İzmit, Uşak, Manisa da bulunan işyerlerini kapsamaktadır. Bu sayımın sonuçları 1917 yılında yayınlanmıştır. Buna göre Osmanlı Devleti sadece;

- Tüketim malı üretmekte,
- Ara ve yatırım malı üretmemekte,
- Sanayinin hammaddesi tarıma dayanmaktadır.

Sanayi kuruluşlarının;

- % 55 'i İstanbul çevresinde,
- % 22 'si İzmir çevresinde,
- % 23 'ü de diğer illerde.

Sanayide yer alan 264 kuruluşun % 19 'u (50 adet) devlete veya anonim şirkete % 81 'i ise (214 adet) gerçek kişilere aittir.

1915 sayımına göre Osmanlı sanayisinde;

- Türkler sermayedar ve işçi olarak % 15 paya,
- Rumlar sermayedar ve işçi olarak % 50 ve % 60 paya,
- Ermeniler sermayedar ve işçi olarak % 20 ve % 18 paya,
- Yahudiler sermayedar ve işçi olarak % 5 ve % 10 oranında paya sahiptirler.

Bu sayıma göre 264 işyerinin;

- % 70.3 'ünü gıda,
- % 11.9 'unu dokuma,
- % 8.3 'nü deri,
- % 6.2 'sini kırtasiye,
- % 2.2 'sini kimya,
- % 0.8 'ini tahta,
- % 0.3 'ünü de toprak sanayiler oluşturmaktadır.

Özetle;

- Osmanlı ekonomisi tarıma dayalı, hammadde satan ve mamul madde alan bir konumdadır.
- Yüksek fırınlar ve metalürji fabrikaları yoktur.
- Makineler İngiltere ve Almanya malıdır.
- Gıda sanayi ağırlıklıdır. % 70 gibi.
- Pamuğun % 80 'i dışarıya ihraç edilmiştir.
- İthal edilen ürünler dokuma sanayinde kullanılmıştır, Osmanlı Devleti var olan sanayinin % 18 'i var olan pamuğu iplik olarak işlemiştir.
- Yün, deri ve yaprak tütün de işlenmeden ihraç edilmektedir.
- Kâğıt dışarıdan ithal edilmektedir.
- Maden dışarıya ihraç edilmektedir (sadece kömür hariç). Krom, zımpara, simli çinko, ham bakır, lüle taşı, kurşun, zift, linyit gibi...

5-Dış Ticaret Politikası

Dış ticaret politikası, ekonomi literatüründe farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Haberler'e göre ticaret politikası bir ülkenin dış ekonomik ilişkilerini düzenleyen bütün önlemlerdir. Meade ise konuyu ödemeler dengesindeki özel kalemleri dolaysız olarak kontrol etmeye yönelik politikalar olarak ele almaktadır.

Dalassa, ticaret politikasının kapsamını, sadece ithalat ve ihracat üzerindeki tarifeler, kotalar ve mali yardımlarla sınırlamaktadır.

Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere dış ticaret politikası, ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabındaki ihracat ve ithalat kalemleri üzerindeki tüm hükümet faaliyetlerini kapsayan bir çeşit dış ekonomi politikasıdır (Seyidoğlu,2009,211).

Osmanlı Devleti dış ticaret politikalarında mamul ürünler almış, hammadde satmıştır. Ülkede bir korumacılık politikası uygulanmamıştır. Oysa Avusturya 69, Rusya ise 300 kalem malın 1833 'de yaptıkları anlaşmalarla kurumacılık politikası kapsamına almışlardır(Ekinci, 2008, 121).

Osmanlı Devleti İngiltere ile yapılan ticari anlaşmasında anlaşmaya farklı bir boyut kazandırmış ve anlaşma aşağıda ifade edilecek olan hale dönüşmüştür. Ayrıntılarına girmeden uygulamaya konulan sistemin esasları şöyle özetlenebilir:

- Yabancı tüccar Osmanlı ülkesinin her yerinde en çok gözetilen yerli tüccara eşit hak ve kolaylıklardan yararlanacaktır.
  - Sözleşmelerde yer alan en çok gözetilen ulus kaydı ile Osmanlı Devleti'nin herhangi bir devlete tanıyacağı ayrıcalık ve kolaylık kendiliğinden sözleşmeyi imzalayan devlete de tanınacaktır.
  - Osmanlı Devleti Yed-i Vahit veya inhisar (tekeli) koyma yetkisinden feragat etmektedir.
  - Osmanlı Devleti ihracatta "memnuat" koyma, yani belirli malların ekonomik ve stratejik nedenlerle ihracatını yasaklama yetkisinden vazgeçmektedir.
  - Osmanlı Devleti aynı şekilde ihracatta herhangi bir miktar sınırlaması (kota) koyma yetkisine de sahip değildir.
  - Osmanlı ülkesinde yürürlükte olan iç gümrükler yabancı tüccara uygulanmayacaktır. Bu uygulamadan doğan gelir kayıplarını karşılamak için ihracat ve ithalat gümrükleri belirli oranlarda (% 2 ve % 9) arttırılmıştır.
  - İthalatta % 5, ihracatta % 12 ve transit ticaretinde % 3 gümrük resmi alınacaktır.
- Osmanlı Devletinin 1880–1900 yılları arasındaki dış ticaret rakamları şöyledir.

Tablo:2 – 1880–1900 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Rakamları (Milyon TL)

Yıllar	İthalat	İhracat	Açık
1880	17.8	8.4	9.3
1890	22.9	12.8	10.3
1900	23.8	14.9	8.9
1911	44.9	24.7	20.2
1913	40.8	21.4	19.3

Kaynak: Bilsay Kuruç; Atatürk Dönemi İktisat Politikası, 1987, s.46; Rıdvan Karluk; Türkiye Ekonomisi 7. Baskı, s. 577; Gündüz Okçun; Türkiye Ekonomisi'nin 100. Yılı, s.14–15

Tablo:2'den de görüldüğü gibi Osmanlı Devleti sürekli açık vermiştir. Bu açığı kısmen de olsun kapatabilmek ve gelir sağlamak amacıyla 1907 (duyun-i umumiye) yılında ihracatta gümrük vergileri % 3 arttırılarak % 11 'e yükseltilmiştir. Ancak bu % 3'lük pay Duyun-i Umumiye 'ye verilmiştir.

6-Dış Borçlar ve Duyun-i Umumiye

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıl sonlarında başlayan Avrupa'dan geri kalma süreci, özellikle XIX yüzyılın ilk yarısında büyük bir hız kazanmıştır. Kapitülasyonların imzalanmasıyla birlikte Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin baskısı altına girmiştir. 1838 ticaret anlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nin dış ticaret hacminin genişlemesi yanında dış ticaret açıkları da mutlak ve görel olarak büyümüştür. Öte yandan dış ticareten sağlanan vergi gelirlerinin yabancılara tanınan ayrıcalıklar nedeniyle düşmesi, devlet bütçesinin açıkları ile birleşince Osmanlı Devleti'ni o güne kadar karşılaşmayacağı bir mali bunalım içine düşürmüştür.

İlk borçlanma sözleşmesi, Reşit Paşa'nın sadrazamlığı sırasında 1850 yılında yapılmıştır. Ancak "para işlerinde yabancıların yardım ve desteğine ihtiyaç duymak, devletin tarihi geleneklerle sabit olan ağırbaşlılık ve onuruna" aykırı sayılıyordu. Bu nedenle Reşit Paşa sadrazamlıktan uzaklaştırıldı. Bu antlaşmadan dolayı devlet 2 milyon 200 bin frank kadar zarara uğramıştır. Fakat

1854 yılından sonra hızlı bir dış borçlanma sürecinin başladığını görmekteyiz. Bundan sonraki yıllarda da borçlanmaya devam edilmiştir. 1877 yılında Osmanlı Devleti borçlarını ödeyemeyecek hale gelmiştir. Borç toplamı 190.997.980 İngiliz sterlinine ulaşmıştır. Bunun faizi ise 61.803.905 sterlidir. Faizi ile birlikte toplam dış borç 252.801.885 sterlidir. Bu borç karşılığı Mısır vergisi, Bursa-Edirne ipek aşarları, Midilli, Balıkesir ve İzmir zeytinyağı aşarları, Halep, Adana, Suriye, Yanya, Trabzon, Bursa, Aydın, Konya, Edirne, Tuna ve Selanik illeri geliri güvence olarak gösterilmiştir.

Osmanlı Devleti moratoryum ilan edince, alacaklı finans kurumlarının bağlı bulunduğu devletlerin baskısı ile 20 Aralık 1881 (28 Muharrem 1299) de ünlü Muharrem Kararnamesi ilan edilmiştir. Bu kararname ile üç ilke gündeme getiriliyordu;

- Dış borçların miktarca belirlenmesi, yani tam bir dökümünün yapılması
- Borçların karşılığı olarak alacaklılara bir dizi vergi gelirlerinin terk edilmesi
- Bu gelirlerin tahsili ve dış borç yönetiminin üstlenilmesi için çoğunluğu alacaklılardan oluşan bir kurulun oluşturulması. Bu kurul daha sonra Duyun-i Umumiye diye adlandırılacaktır.

Duyun-i Umumiye bir anlamda genel borç yönetimi demektir. Bu kurul Osmanlı Devleti'nin borçlarına karşılık gösterdiği gelir kaynaklarını işletmek, elde edilen gelirleri alacaklılara dağıtmaktır. Kurum geniş kadrosuyla Osmanlı ülkesinin tütün ve tuz tekellerini yönetmekte; pul, balık ve alkollü içkiler resimlerini ve çeşitli vergileri kendisi toplamaktadır. 1911–1912 yıllarında bütün Osmanlı devlet gelirlerinin % 33 'nü denetler duruma gelmiştir.

Duyun-u Umumiye'nin kurulup ekonomiyi bütünüyle kontrol etmesinden sonra da Osmanlı Devleti'nin dış borçlanmalarının süreci bitmemiştir. Borçlanmaya devam edilmiştir. Bu dönemde alınan borçların büyük çoğunluğu tüketime gitmiş ancak Rumeli, Bağdat, Soma-Bandırma demiryolları Konya Ovası sulaması ile liman ve tersane gibi üretim alanlarına da önemli sayılabilecek bir pay ayrılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin mali durumunu ve iflase doğru yol aldığını Hariciye Nazırı Keçecizade Mehmet Fuat Paşa ile Fransız gezgin gazeteci Challemel-Lacour arasında 1868 yılı sonlarında paşanın Kanlıca'daki Görkemli, konağında yapılan mülakat bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır ve bu görüşme bu gün için de dersler alınabilecek önemdedir. Bu nedenle söz konusu görüşmenin önemli gördüğüm bazı pasajlarını sizlerle paylaşmak amacıyla çalışmama aldım. Bu görüşmenin dikkat çeken kısımları aynen şöyledir:

Challemel-Lacour, Sadrazam Ali Paşa'dan sonra Fuat Paşa (aynı zamanda hekimdir) ile mülakat yapar. Mülakat başlangıçta Osmanlı Devleti'nin hastalığı üzerinde cereyan ederek, şöyle gelişir:

- Fuat Paşa: Pekâlâ! Hakkımızda ne düşünüyorsunuz? Çok hastayız değil mi?
- Challemel-Lacour: Çok hasta, birçokları böyle söylüyor. Ben karma bir düşüncedeyim.
- Fuat Paşa: Bu bizi yeterince tanımadığınız nedeniyledir. Bizi tanıyınca fikirleriniz değişecek ve bizi seveceksiniz. Dünya'nın en yürekli insanları olarak biraz sıkıntılarımız var. Ne ölüyoruz, ne de can çekişir durumdayız!

• Challemel-Lacour: En azından hastasınız.

• Fuat Paşa: Evet İmparator Nikolas böyle diyordu. Fakat isterseniz size sağlığımızdan söz edebilirim. Nikolas hekim değildir ve konsültasyon yapması da gerekmez. Türkiye'yi ondan sonra iyi tanıyorum. İşte tıbbi tahlil sonucumuz: gürbüz ve iyi yapılandırılmış bir vücuda sahibiz, hiçbir organik hastalığımız yoktur, ancak tabiri caizse biraz kaşıntımız var ve bundan da acı duymuyoruz.

• Challemel-Lacour: Altese (paşa hazretleri), beni bağışlayınız, biraz önce yapmış olduğunuz benzetmede hastalığın yalnız cilt üzerinde kaldığını söylüyordunuz. Acaba bu ciltteki hastalığın zamanla bedene de sirayet ederek kanı bozmasından endişe etmiyor musunuz? Bu gün tüm Avrupa'nın bildiği üzere iflase doğru koştuğunuzu ve eski borçlarınızı ödeyebilmek için yeniden borçlanmak zorunda olduğunuzu ve bunun ise borcunuzun miktarını arttırmaktan başka bir şeye yaramayacağını inkâr mı ediyorsunuz?

• Fuat Paşa: Gerçek şu ki maliyemiz şu anda memnuniyet verici bir durumda değildir. Ancak içine düştüğümüz sıkıntılar geçici olup, işler sizin dediğiniz gibi iflase varmayacaktır. Biz bu iflas uçurumuna asla gitmeyeceğiz. Kamu borcumuz büyük Avrupa devletleriyle kıyaslandığında önemsizdir. Mali itibarımızın haleldar olması da Avrupa devletlerinin gerçek durumumuzu

bilmemelerinden ileri gelmektedir. Bir takım ihtikârcı bankerler, Avrupalıların bu bilgisizliğinden yararlanarak ve bunun devamını sağlayarak bize zarar vermektedirler.

• Challemel–Lacour: Paşa hazretleri, Avrupa’da “insan layık olduğu bankere düşer” şeklinde bir söylem vardır. Bir ülkenin mali itibarı keyfe bağlı bir şey olmadığı gibi, borç para verenler de bu itibarı ne tesis ne de tahrip edebilirler. İtibar veya itibarsızlık kendi kendini ortaya koyar.

• Fuat Paşa: Bizim itibarsızlığımız ödemelerimizin düzensizliğidir. Ancak, ödemeleri erteleyebiliyorsak da sonunda borcumuzu tümüyle ödüyoruz. Hatta doğrusunu isterseniz, alacaklarımız belirlenen vadelerde paralarını vermediğimize pek de memnun olmaktadırlar.

• Challemed-Lacour: Avrupa’da ödemelerin vakti saatinde yapılması itibarın esasıdır. Sözünde durmamak bir devlet için iyi bir şey olmasa gerektir.

• Fuat Paşa: Gülerek dedi ki, bu halimize rağmen Avrupalılar birbirleriyle yarışmasına bize başvuruda bulunuyorlar. Sabahın sekizinden beri bulunduğunuz evimde projeleriyle hazır bekleyen kalabalığı gördünüz! Osmanlı Memleketi, bizimle iş yapmaktan başka bir talebi olmayan insanlarla doludur.

Yukarıdaki konuşmalardan da anlaşılıyor ki o dönemde Osmanlı Devleti ekonomik olarak yabancılar nezdinde hasta bir devlet olarak tanımlanmakta ve parçalamak içinde fırsat kollanmaktadır.

7-Osmanlı Devleti'nin Borcunu Ödeyememesinin Nedenleri

Osmanlı Devleti'nin borçlarını ödeyemez duruma düşmesi, şu neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde değerlendirilebilir:

• Osmanlı ekonomisi tanzimatla birlikte batı kapitalizminin açık pazarı haline gelmiş, ticaret anlaşmaları ve kapitülasyon imtiyazlarının yıkıcı etkisi nedeniyle dış âleme kaynak transferi artmıştır.

• Ekonomik altyapı değiştirilmeden girişilen üstyapı reformları ve devletin yeni örgütlenme şekli kamu giderlerini artırmıştır.

• Ticaret anlaşmalarına bağlı düşük oranlardaki ad-valorem gümrük tarifeleri, ticaret hacminin artmasına rağmen dış ticaret vergilerinde olması gerekli artışları engellemiştir.

• Batının mamul mallarının önemli bir müşterisi ve kendi ürettiği hammaddeleri de ucuza satan bir pazar olan Osmanlı Devleti, gelişmiş bir ticaret ve sanayi ağı kuramaması nedeniyle iç gelirleri artırıcı bir yapı oluşturamamıştır.

• Yapısı gittikçe bozulan ekonomi, dış borca bağımlı bir kırılma haline gelmiştir.

• Devletin batı sınırlarında gittikçe küçülerek verimli toprakları kaybetmesi devlet gelirlerini azaltmıştır.

• Tanzimat dönemi'nde gayrimüslim tebaadan haraç ve cizye alınması uygulamasına son verilmesi de yine devlet gelirlerini azaltıcı bir etki yapmıştır.

• Osmanlı kamu yönetiminin bozukluğu, paşaların açgözlülükleri ve kişisel çıkarlarına düşkünlükleri borçların verimli alanlara tahsisini engellemiştir.

• Yolsuzluk, rüşvet ve israfın devlet gelirlerini kemiren bir unsur olması süreklilik kazanmış, kaçakçılık üretimin kayıt dışılığını artırarak devlet gelirlerini azaltmıştır.

Bu sayılan nedenlerin dışında özellikle devleti ekonomik olarak çökerten, Duyun-i Umumiye İdaresini de söylemeden geçmekte mümkün değildir. Duyun-i Umumiye İdaresi kadrolarının yapısı ve istihdam ettiği personel sayısı itibarıyla bir Maliye Bakanlığı görünümündedir. 1909–1910 yıllarında 4500 civarında toplam personel sayısının yaklaşık 500'ü İstanbul'da görev yapmaktadır. Geri kalan personelin 3508 'i vilayet müdürlüklerinde müdür, muhasip, memur v.b. unvanlar altında çalışmakta, 1419 kişilik önemli personel de kolculuk yapmaktadır. Bu rakamlar 1914'e gelindiğinde 5537'ye ulaşmıştır. Bu personelin 182'si yabancı, geriye kalanı da müslim ya da gayrimüslim Osmanlı tebaasıdır.*(Ekinci,2008,24)

*Duyunu Umumiye İdaresinde çalışan bazı önemli kişiler:

Edgar Vincent: Osmanlı Bankası temsilcisi ve tahvil hamilleri temsilcisi

Vincent Caillard: Anadolu Demiryolu Şirketi Yönetim Kurulu Üyesi

Alman Testa ve Fransız Leon Berge: Bağdat Demiryolu Şirketi Yönetim Kurulu Üyesi

Alman Testa yine: Reji İdaresi İkinci Başkanı

Adam Block: Aydın Kurşun ve Rihtim Ortaklığı Yöneticisi

Duyun-i Umumiye idaresi I. Dünya Savaşının başlaması ve Fransız, İngiliz ve İtalyan temsilcilerin İstanbul'dan ayrılmasına rağmen faaliyetlerini sürdürmüş ve Osmanlı Devleti ile uyumlu bir çalışma yürütmüştür. Lozan Anlaşmasıyla merkezini Paris'e taşıyan idare artık sadece Osmanlı borçlarının tasfiyesinde bir taraf konumuna düşmüş ve borçların 1954 yılında tasfiye edilmesiyle sona ermiştir.

Muharrem Kararnamesi, 1878 Berlin Anlaşmasının öngördüğü hükümler dairesinde egemenlik hakkı büyük ölçüde yara almış, Osmanlı Devleti'nin Avrupa mali sermayesine ödeyemediği borçları nedeniyle büyük devletlerin doğrudan müdahalesini önlemek üzere vergi koyma ve toplama hakkı ile bütçe hakkına sınırlama getirilmesini düzenleyen; aslında hükümlü alacaklı tahvil hamilleri temsilcileriyle birlikte belirlenen ve sonuçta padişahın da idaresi haline getirilen bir iç hukuk idare metnidir. Ancak uygulaması onu bir uluslararası hukuk düzenlemesi niteliğine büründürmüştür. Bu bakımdan kararname batılı devlet tebaası olan alacaklıların haklarını vermek adına Osmanlı Devletinin topraklarının bir kısmından vazgeçmesi olarak nitelendirilebilir.

Osmanlı Devleti borç sözleşmeleri incelendiğinde alınan borçların çoğunlukla uzun vadeli oldukları görülür. Muharrem Kararnamesi Duyun-u Umumiye İdaresi Yönetim Kurulu'nun görevinin iş bu kararnamenin kapsadığı borçlanmaların tamamen sona ermesiyle son bulacağına dair bir hüküm öngörmüştür. (M.15/son fıkra). Vadesi 2000'li yıllara kadar uzanan borçlanmalar olduğu dikkate alındığında bu hüküm kurulun görevinin dolayısıyla mali vesayetin uzun yıllar süreceği anlamına gelmektedir. Nitekim Osmanlı borçları yeni Türkiye Cumhuriyetince kabul edilip tasfiyeye tabi tutulduğu halde idare varlığını 1954 yılına kadar sürdürmüştür. (Yarasimos, 2001,73)

Sonuç olarak Osmanlı borçlarının düzenli ve verimli bir şekilde ödenmesini sağlamak üzere kurulan Duyun-i Umumiye idaresi devlet gelirlerinin bir kısmına el koymuş, zamanla bu idarenin tahsilat müdürlükleri elinde topladığı gelir miktarı tüm devlet gelirlerinin 1/3'üne ulaşmış, böylece anılan idarenin istihdam ettiği memur sayısı da dikkate alındığında devlet içinde ikinci bir Maliye Bakanlığı hüviyetini kazanmış ve 10 Ağustos 1920 Sevres Anlaşması ile de Osmanlı Devletini parçalama planı yapılmıştır.

Duyun-i Umumiye idaresi ulaştığı mali güç nedeniyle Osmanlı Devleti'nin iç politikasına da karışmış, daha da fazlası 1897 Yunan Savaşı ve 1911 Trablusgarp savaşı sırasında fonlarıyla Yunan ve İtalya'ya destek sağlamıştır. Osmanlı Devleti 1854-1874 arasında yani 1875 mali iflası öncesinde toplam borç miktarı 238.597.763 liradır. Devlet bu borçları da verimsiz alanlarda kullanmıştır. Örneğin % 46'sı komisyon gideri, % 41'i eski borçların ödenmesinde geri kalanı da askeri harcamalarda kullanılmıştır (Ekinci,2008, 217).

1866-1867 tarihinde Sultan Abdülaziz ve mahiyetinde Keçecizade Fuat Paşayla birlikte Paris'teki bir sergi açılışına giderler. Fransa kralı III. Napolyon'unun danışmanı Compté de Montabuan de Politan da vardır. Bu sırada Fransa Süveyş Kanalı'nı açtırmak ve Girit'i de Yunanlılara vermek istiyordu. Bu görüşme esnasında Fransa kralı başvekili Palitan, Fuat Paşa'ya "neye beyhude ısrar ediyorsunuz?" hangi kuvvetinize güveniyorsunuz? Osmanlı Devleti ne derece zaafa düştüğünü görmüyor musunuz? Dedi. Fuat Paşa da " Hayır kont, Osmanlı Devleti hiçbir zaafa düşmemiştir. Bütün kuvvetini muhafaza ediyor ve edecektir. Devlet en kuvvetli, en dayanıklı devletlerden biridir. Üç yüz senedir siz dışarıdan ve biz de içeriden yıkmaya çalıştığımız halde bir türlü yerinden sarsamadık." diye cevap vermiştir.

8-Osmanlı Devletinde Galata Sarraflarının Rolü

İstanbul'da faaliyet gösteren sarraflar önceleri sadece saray ve çevresiyle sınırlı tuttıkları ilişkilerini, ticaret ve loncaların kendi ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde genişlettiklerinde bir lonca çerçevesinde örgütlenerek işyerlerini de Galata'ya taşıdılar. XIX. yüzyılın 2.yarisından itibaren faaliyetlerini daha alt düzeylere indiren ve bankerlik işletmeleri kuran çoğunluğu gayrimüslim olan bu sarraflar Galata'da faaliyet gösterdikleri için, genellikle Galata Bankerleri (Galata Sarrafları) olarak anılmışlardır. Galata Sarraflarının Türk ekonomisindeki rolünün Batıdaki sanayi inkılabı ile başlamasıdır. Osmanlı Devletinin Batının pazarı haline getirilmesinde de bu bankerlerin payları büyük olmuştur.

Fransız Arsene Henry: Aydın Kurşun Linyit Şirketi Yönetin Kurulu Üyesi olarak görebiliyoruz.

Osmanlı Devletine Avrupa'nın uyguladığı merkantilist politikalar sayesinde, azınlıklardan oluşan bir finans burjuvazisi ortaya çıkmıştır. Bunlar artan kaynaklar ile besledikleri kilise, okul ve yardımlaşma dernekleri ile Osmanlı Devleti üzerinde etkinlik oluşturmaya başlamışlardır. Osmanlı Devletinin kaderine etki eden bankerlerin başında aslen Yahudi olan Abraham Kamondo ve padişah sarrafı ünvanı ile anılan Yasef Nassi* en dikkat çeken sarraflardır.

Tanzimatla birlikte Galata sarrafları yönetimdeki yetkililerle de işbirliğini genişletmişlerdir. Özellikle valilerin üst makamlara ödedikleri rüşvetler, iltizam usulü ile aşar vergisinin toplanmasında kredi gereksinimleri nedeniyle onları sarraflarla işbirliğini artırmaya götürmüştür. Bu işbirliği 1838 sonrasında gümrük resimlerinin tahsilinde de geçerli olmuştur. Saray çevresinin ve paşaların tefeci sarraflarla birlikte artı değere el koymaları Osmanlı Devletinin gelirlerinin istenilen seviyeye ulaşamamasının önemli nedenleri arasındadır. (İnalcık, 2003,60)

Devlet ricali-bankerler-komprador burjuvası işbirliği sonucunda kaynakların israf edilmesi ve borç batağına düşülmesi İmparatorluğun tasfiye nedenleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır (Uzunçarşılı,1988, 7-8)

Galata bankerleri devlet borçlanmasının yeni bir evreye girdiği 1850 sonrasında iç borçlanmanın aracı ve kaynağı olmaya devam etmiştir. Son dönem Galata bankerleri arasında Georges Zarifi, Solomon Fernandes, Bernard Tubini, Eustache Eugenidi, Theodore Mavrocordato, A. Vlasto, A. Barker, Z. Stefanovich, Leonidas Zarifi, vb gibileri en ünlüleridir (Kütükoğlu, 1976. 83).

9- Osmanlı Devletinin Dağılma Nedenleri

Osmanlı Devletinin ekonomik olarak geri kalmasının ve dağılmasının nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Tarım toplumu oluşu,
- Osmanlı Devletinin sahip olduğu büyük nüfus kitlesi üzerinde 18 yüzyıldan sonra kültür, tarih, dil ve din birliği sağlayamaması,
- Osmanlı Devletinin yaptığı savaşlar,
- Teknolojiye ayak uyduramaması,
- Asya üretim biçiminden kapitalist üretim biçimine dönüşememesi,
- Osmanlı Devletinin gerileme nedenlerinden biriside Avrupa. Kıtası üzerinde yeni bir uygarlığın doğması, bunun hayat sahasının Osmanlı'nın egemen olduğu topraklar olmasıydı. Her ne kadar Batı Uygarlığı genişlemesini denizaşırı topraklara doğru yöneltmekle birlikte asıl kavga Memalik-i Osmaniye üzerinedir. Osmanlı Devleti, Doğu ticaret yollarının-özellikle Hint ve Çin ticaretinin-kavşak noktası olması yanında Levant'ın sahip olduğu imkânlar itibariyle de Batılıların iştahını kabartıyordu. Nitekim ilk büyük paylaşım savaşı, 'Doğu Sorunu' bağlamında Osmanlı'nın tarih sahnesinden silinmesini amaçlamıştır.

---

* Hürrem Sultan'ın mutemet adamı olan Yahudi Yasef Nassi'nin Kanuni'nin güvenini kazanmasında büyük etki sahibidir. Kumaz Yahudi sarraf, Şehzade Selim üzerinde de nüfuz kazanıp Müsavir-i Has ve müteferrika unvanlarını da almıştır. Fransa kralı II. Henry'den olan alacağı için Kanuni'ye name-i şerif yazdırtabilen Nassi, II. Selim'den Filistin'deki Taberiye Gölü civarında (yani Arz-ı Mevud yolu üzerinde) geniş bir toprağı almayı başardığı gibi Barbaros Hayrettin Paşa'nın Venediklilerden savaşla aldığı Naxos Adası'nın yönetimini de ele geçirmiştir. Yasef Nassi çok karlı olan Lehistan ile balmumu ticareti ve Boğdan'a şarap satışı izinlerini 17 Ramazan 975 (1576) tarihli Ferman-ı Hümayun'la II. Selim'den koparmayı bilmiştir. Kıbrıs adasının fethi üzerine buraya Yahudi nüfus yerleştirme peşinde koşan Nassi, adanın yönetimini ele geçirmek için çok uğraştıysa da, Sokullu Mehmet Paşa'nın kendisini saray çevresinden uzaklaştırmak ve tasfiye etmek için çabaları sonucunda padişahın izin isteyerek dükahğı altında olan Nakşe Adası'na gitmiştir. Engizisyonca kaçarak tekrar beş parasız Osmanlı topraklarına sığınan ve ülke kaynaklarını sömürerek devletin hassa hazinesinin altın mevcudu ile rekabet edecek derecede muazzam bir servet biriktiren Yasef Nassi'nin bu servetini tespit için Nakşe'ye gönderilen Osmanlı yetkilisi eli boş dönmüştür. Galata bankerleri güçlendikten sonra yeniçerilerle de işbirliği yapmışlardır. İlk banka olan İstanbul Bankasını da bunlar kurmuşlardır(Ekinci, 2008, 375).

Osmanlı devletini yıkmak amacıyla İngilizler 26 Nisan 1915 yılında Londra ve 15/16 Mayıs 1916 Sykes-Picot Gizli Antlaşmaları ile geri dönülemez bir noktaya gelmişti.

Bu amaçla da Avrupa devletleri özellikle İngiltere ekonomik çıkarını ön planda tutarak Rusya'nın Osmanlı Devletini hırpalamasına göz yummuş, ekonomik çıkarı tehlikeye girdiği andan itibaren de Osmanlı Devletinin yanında savaşa dâhil olmuştur. Kırım Savaşında olduğu gibi. Bu şekilde Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya lehine toprak kaybedip küçülürken, başta Fransa ve İngiltere olmak üzere Haçlı zihniyetine sahip Batı devletlerin sömürgesi haline geliyordu. İmparatorluk 19. yüzyılın ortalarından itibaren artık ekonomik ve mali anlamda bir sömürge durumundaydı.

Osmanlı Devletinde ticarete iyi bakılmamış iç ve dış ticaret Rum, Yahudi ve Ermenilerin tekelinde kalmıştır. Deniz ticareti ise ağırlıklı olarak Rumlara bırakılmıştır.(Fener Rum Beylerinin II. Mehmet'le ayrıcalık kazanmaları hem Galata bankerliği hem de deniz ticareti ve taşımacılığı yoluyla Rum ahalinin büyük zenginlik biriktirmesini beraberinde getirerek Osmanlı Devleti'nin milliyetçilik hareketleriyle parçalanmasının önce Yunan, Rum tarafından başlatılması sonucunu doğurmuştur). Böylece dış ve iç ticaret yoluyla sağlanan sömürü sermaye birikimine kaynaklık edememiştir. Bunun yanında aşağıda sıralayacağımız nedenler de Osmanlı Devletini zayıflatmıştır.

- Saldırı savaşlarından savunma savaşları sürecine sürüklenen Osmanlı Devleti, birçok devletle savaşır hale düşmüş, bu durum büyük finansman açıkları oluşturmuştur.

- Osmanlı Devleti, Rönesans ve Reform hareketlerini yakinen takip edememesi neticesinde hem altyapı hem de üst yapıyı geliştirememiştir.

- Osmanlı Devleti Avrupalı devletler gibi yağmalama işini yapamadığından dolayı, ticaret sermayesine kaynaklık edecek merkantil zenginliği de oluşturamamıştır.

- Osmanlı Devletinin yabancılara tanıdığı kapitülasyonlar tüccar sınıfının ve tüccar gemilerinin gelişmesini engellemiştir.

- Kapitülasyonlarla verilen ayrıcalıklar özellikle “en ziyade müsaadeye mazhar millet/devlet” uygulaması zincirleme reaksiyona neden olarak Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik ve mali kısıkaç daraltmıştır. Kapitülasyonların bir diğer yıkıcı etkisi de, yabancılara verilen adli ve idari imtiyazların yabancı devletlerin Osmanlı'nın işlerine sürekli müdahalesini doğurarak Hristiyan tebaaya olağanüstü serbesti sağlaması suretiyle milli üretici güç oluşumunu baltalamasıdır.

- Sürekli savaşlar nedeniyle insanların hayatlarını kaybetmeleri üretici gücün oluşumunu engellemiştir. Ödenen büyük savaş tazminatları sürekli finansman açıklarının bir diğer nedenini oluşturmuştur.

- Buhar teknolojisinin sanayiye uygulanmasıyla artan devasa üretime pazar arayan kapitalist ülkelerin (Başta-İngiltere olmak üzere) girilmesi en kolay Pazar olarak Memalik-i Osmaniye'ye yönelmesi nedeniyle Osmanlı tarımının ve hafif sanayinin büyük zarar görmesi (1838 Balta Limanı Ticaret Sözleşmeleri) ve iç ticaretin de yabancıların eline geçmesi sonucunda ekonomik olarak bir sömürge haline geliş, dağılmayı hızlandırmıştır.

- Kapitalist üretim ilişkilerinin gerektirdiği savaş teknolojisi ve askeri konseptlerde çağa uyum sağlayamaması nedeniyle kaynak tahsisinde bozulmaya yol açmıştır.

- Osmanlı toplumunda rüşvet ve yolsuzluğun 16. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak kurumsallaşması üretim ve bölüşüm sürecini doğrudan olumsuz etkilemiştir.

10-Milli Gelir

Osmanlı Devleti'nin hiçbir döneminde milli gelire ilgili hesaplama yapılmamıştır. Ancak Alman ekonomist Dr. Rubbin 'in bugünkü Suriye ilinin ekonomik durumu konusunda hazırladığı ve 1917 yılında Berlin'de yayınladığı raporda, kabaca da olsa milli geliri hesaplamaya çalışmıştır. Osmanlı Devletinin milli gelire ilgili bir hesaplamada söz konusu rapordan yararlanmak suretiyle 50 yıl sonra Vedat Eldem tarafından üç yıl için (1907,1913 ve 1914) gerçekleştirilmiştir. Bu yıllara ait rakam aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo: 3- MG Kesimlere Göre Dağılımı (Milyon Lira)

Kesimler	1907	1913	1914
Tarım,ormancılık,balıkçılık	113.9	104.2	130.6
Madencilik	1.7	1.6	1.1
Sanayi	22.3	25.5	24.4
İnşaat	6.2	6.4	4.4
Ulaştırma	6.9	7.9	6.8
Ticaret	18.9	21.7	18.3
Mali Kuruluşlar	2.2	2.7	2.6
Kamu Hizmetleri	13.7	17.7	18.8
Ev Kiraları	7.4	6.6	6.6
Serbest Meslek Hizmetleri	10.2	10.2	11.3
Yurtiçi Gelir	203.4	203.7	225.0
Dış Dünya	-1.5	-1.0	-1.0
Ulusal Gelir	201.9	202.7	223.9
Dolaylı Vergiler	8.1	9.7	7.7
Net Ulusal Gelir	210.0	212.4	231.6
Aşınma- Eksime	9.2	9.1	9.5
Kaba Ulusal Gelir	219.2	221.4	241.1

Kaynak: Vedat Eldem,(1973), Mütakere ve Milli Mücadele Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi, Ankara, s.302.

Tablo:3'den de görüldüğü gibi milli gelirin 1913'teki sektörler arasındaki dağılımına göre % 48'si tarım, % 12'si sanayi ve % 28'i başta ulaştırma ve ticaret olmak üzere hizmet kesiminden sağlanmıştır. Nüfusun % 80' i de kırsal kesimde yaşamaktadır.

Buna göre Osmanlı milli geliri 1890'ı izleyen çeyrek yüzyılda % 2 artarken, aynı süre içinde nüfus artışı % 1 olarak arttığından dolayı kişi başına milli gelirin artışı % 1'de kalmıştır. Oysa aynı dönemde ABD'de % 3,3, Almanya'da % 3,1, İngiltere'de % 2,4, Kanada'da % 3,6, Japonya'da ise % 4,1 olduğu görülmüştür.

Yine Osmanlı Devleti'nde yatırımların GSMH oranı, 1908'de % 7,8, 1914'de % 8,9, 1915 için de % 6,2'dir. 1914 yılında kişi başına milli gelir 1072 kuruş iken İstanbul'da 2080 kuruş ve Sevr Sözleşmesi ile Türkiye'ye bırakılan yerlerin kişi başına geliri 771 kuruştur.(Pamuk; 1984, 65).

11-Bankacılık

Osmanlı Devleti'nde ilk olarak 1856 yılında Bank-i Osman-i adıyla bir banka kurulmuştur. Bu banka kurulmadan önce bankacılık faaliyetlerini Galata Bankerleri yürütmekteydi. Galata Bankerleri'nin görevleri;

- Hazineye, saraya borç vermek,
- Bazı kambiyo işlemleri yapmak,
- Senet iskonto etmek,
- Üçüncü kişilere ait paraları değerlendirmek
- Vergi keseneklerini (iltizamını) almak
- Devlet adamlarına ait malların gelirlerini yönetmektir.

J.Alleen ve Th Baltazzi adlı iki yabancı 1847'de İstanbul Bankası'nı kurmuşlardır. 1852'de para değerindeki düşüşü önleyemediği için iflase sürüklenmiştir.

1856-1875 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne borç vermek üzere 9 yabancı banka daha kurulmuştur. Bu bankalardan bir kısmı daha sonra Osmanlı Bankası'na katılmışlardır. Bir kısmı da Osmanlı-Rus Savaşı sırasında çalışmalarına son vermişlerdir.

Ulusal Banka olarak 1863 yılında Ziraat Bankası, 1868 yılında da İstanbul Emniyet sandığı kurulmuştur. 1908 yılından sonra da hızlanmıştır. 1911–1923 yılları arasında 8 tanesi İstanbul ve 11 tanesi de Anadolu’da olmak üzere 19 banka kurulmuştur.

1911–1922 yıllarında kurulan bankaların sadece 14’ü Cumhuriyet Dönemi’ne intikal etmiştir. Bunlardan 3 tanesi;

- Adapazarı İslam Ticaret Bankası
- Türk Ticaret Bankası ve Milli Aydın Bankasıdır.

Görüldüğü üzere Osmanlı Bankacılık sisteminin kurulmuş olmasına rağmen bir türlü iç dinamiği kıramamış, tarım- sanayi ilişkisi geliştirilememiştir.

12-Cumhuriyetin İlk Yılları

Cumhuriyet’in kuruluş yılları yeni kurulan devletin ekonomik olarak içinde bulunduğu iyi sayılamayan yıllardır. Bu dönemde Cumhuriyet Hükümeti’nin karşılaştığı temel sorun ülkenin ekonomik düzeninin yeniden kurulmasını tesis etmektir. Bu amaçla hükümet politikası saptamak üzere 17 Şubat 1923 tarihinde 1. İzmir İktisat Kongresinin yapılması kararlaştırılmıştır. Bu kongrede liberal bir sistemin uygulanması ve milli ekonominin özel girişimle kalkınması benimsenmiştir. Kongreye tarım, sanayi, ticaret ve işçi kesimlerinden oluşan 1135 delege katılmıştır.

Bu amaçla, ticaret ve sanayi girişimcilerine kredi sağlamak amacıyla, İş Bankası 1924 yılında özel bir banka olarak kurulmuştur. 1925 yılında da Sanayi ve Maadin Bankası, sanayi kuruluşlarını yönetmek ve yeni girişimcilere kredi sağlamak amacıyla kurulmuştur. Aynı yıl içinde çıkarılan Şeker Kanunu ile şeker sanayini özendirici önlemler getirilmiştir.

Ayrıca 1927 yılında Teşvik-i Sanayi kanunu çıkarılarak, özel sanayi yatırımlarına ve maden işletmelerine geniş imkânlar tanınmıştır. Tarımsal ürünlerden mültezimler eliyle mal şeklinde alınan ve tarımsal üretim üzerinde çok olumsuz etkileri olan Aşar Vergisi kaldırılmıştır. Atatürk ‘Siyasi ve askeri zaferler, ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazsa kazanılacak başarılar yaşayamaz, az zamanda söner’ demiştir. Bunun içinde ekonomik egemenliğin sağlanması ve güçlendirilmesi konusunda yoğun bir uğraş içine girilmiştir.

Kuruluş yıllarında devlet hazinesine gelir sağlamak amacıyla tütün, şeker, tuz, alkollü içecekler, kibrit üretimi ve ithali de devlet tekeline alındığı gibi, kabotaj hakkını Türk gemilerine tanınması ve yabancı şirketlerin elinde bulunan, sosyal tesislerin devletleştirilmesi ile bu alanda devlet işletmeciliği uygulanmıştır. Bu arada iç pazarın oluşmasına yönelik altyapı yatırımlarına da ağırlık verilmiştir.

Bu dönemin özelliklerinden biri de ekonomik ve ticari hayatla ilgili bir takım kurulların kabul edilmiş olması, iç ticaret, bankacılık, sigortacılık gibi alanlarda Türk girişimcisinin ülke ekonomisine gittikçe daha fazla bir şekilde katılması sağlanmıştır.

13-Lozan Barış Antlaşması’nın Ekonomik Hükümleri

Birinci Dünya Savaşının sonucu imzalanan Lozan Barış Antlaşmasının en önemli yönü yeni bir devletin kurucu antlaşması olmasıdır. Gerçekten de Türkiye Cumhuriyetinin kurulması Osmanlı Devletinin yıkılmasının ardından kurulan yeni bir devlet olmasıdır. İşte bu devletin temeli de Lozan Antlaşması ile olmuştur.

Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmış ve 23 Ağustosta onaylanmıştır. Toplam 143 maddeden oluşan Lozan Barış Antlaşması 5 ana bölüme ayrılmıştır.

1. Siyasi Hükümler
2. Mali Hükümler
3. Ekonomik Hükümler
4. Ulaşım, Haberleşme, Sağlık
5. Genel Hükümler şeklindedir.

Ancak ne var ki, Lozan Barış Antlaşması ile Türk Heyeti istedikleri her şeyi alamamışlardır. Bunlara örnek olarak Batı Trakya ve Musul'un elde edilememesi savaş tazminatlarından feragat edilmesi gibi konular gösterilebilir. Gene Lozan Antlaşmasındaki mali hükümler, TC, Devletin kabul edemeyeceği hükümler niteliğindedir. Örneğin, devlet hazinesinin yönetimi gerek savaş zararlarının karşılanması konularında kabul edilmesi imkânsız teklifler yapılmıştır. Bunlardan birisi 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşmasıdır. Bir diğeri 22 Mart 1922 tarihinde Paris'te toplanan itilaf devletleri tarafından yapılan barış teklifidir. Bu anlaşmaya göre de Türkiye Düyun-i Umumiye ayrılan gelirleri dışındaki bütün gelirleri Maliye Komisyonu'nun emrine verecektir. Komisyon bunlarla; öncelikle, kendisine ve Türkiye'de kalacak olan itilaf devletleri işgal kuvvetlerine ait giderleri karşıladıktan sonra, 30 Ekim 1918 tarihinden beri itilaf devletleri ordularının gerek bugünkü Türkiye'de gerekse Osmanlı Devletinin başka yerlerindeki giderlerini ödeyecektir. İkinci olarak Türkiye yüzünden zarar görmüş olan itilaf devletleri uyruklarının zarar ve ziyanlarını ödeyecektir(<http://www.turkhukukusitesi.com./makale>).

Bu anlaşmaya göre Türkiye'nin gelirleri öncelikli olarak Düyun-i Umumiye verilecek, geri kalanı da itilaf devletleri kendi masraflarını karşılayacaklardır. Bu hükümlerin ve anlaşmanın kabulü mümkün değildir. Lozan sonrası dönemde Türkiye için en önemli konu, milli iktisat politikalarının bir an önce, hayata geçirilmesi ve uygulamaya konulması kaçınılmaz hale gelmiş olmasıdır(Akşin, 2005,34).

Görüldüğü gibi 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda sadece politik hükümlere değil aynı zamanda ekonomik hükümlere de yer verilmişti. Lozan'da üzerinde durulan ekonomiye ilişkin başlıca konular şunlardır: (Kepenek ve Yentürk 2000, 34)

- Yabancılarla verilen ayrıcalıklar sorunu ve Kapitülasyonların kaldırılması,
- Gümrük düzenlemeleri,
- Savaş zararları,
- Nüfus değişimi ve Musul meselesi,
- Osmanlı borçları,
- Ulaşımında Türk gemilerinin ön plana alınması,
- Yasal ve kurumsal düzenlemeler,
- Para ve kredi alanındaki düzenlemeler,

Bu maddeye dayanarak;

- 1924'de Ziraat Bankası'na her türlü bankacılık yapma yetkisi verilmiştir.
- İş Bankası 1924
- Milli Emlak Bankası 1927
- Sanayi Maadin Bankası 1925
- Emlak ve Eytam Bankası 1927
- Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası 1929
- Sümerbank 1933
- 30 Haziran 1930 TC. Merkez Bankası kurulmuştur.
- 30 Şubat 1930 tarih ve 1567 sayılı Türk parasının kıymetini koruma hakkında kanun
- 22 Nisan 1924 tarih 506 no'lu yasa ile
  - Haydarpaşa-Ankara
  - Eskişehir-Konya
  - Arifiye-Adapazarı demiryolu ile Haydarpaşa liman ve rıhtımının devletçe satın alınmasına izin verilmiştir.

• Şeker sanayi 5 Nisan 1925 tarih 6015 sayılı yasa ile şeker fabrikası kuracaklara 5 hektara kadar arazi verileceği ve üretilen malların DDY'nda indirimli taşınacağı, 8 yıllık tüketim vergisi başıksıklığı da getirilmiştir. Bu yasa doğrultusunda;

Eskişehir, Turhal, Alpullu ve Uşak Şeker Fabrikaları bu yasa ile kurulmuştur.

14-Aşarın Kaldırılması

Aşar, Osmanlıdan devreden toprak ürünlerinden 1/10 oranında ve aynı olarak alınma esasında dayalı bir vergiydi. Aşar, devlet bütçesi için çok önemli bir gelir kaynağıydı. Bu duruma göre Aşar bütçe gelirlerinin % 23,9'unu oluşturuyordu. 17 Şubat 1925 tarihinde kaldırılmıştır (Palamut,1987,75).

Aşarın kaldırılması devlet gelirlerini azaltıcı etkisi nedeniyle kalkınmanın finansmanı açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

15-Teşvik-i Sanayi Kanunu

Cumhuriyet'in ilk yıllarında çıkartılan bu kanun daha önceki Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun genişletilmiş bir halidir. Kanun özel sanayi girişimlerine ve maden işletmelerine geniş çapta muafiyet ve imtiyazlar tanımaktaydı. 28 Mayıs 1927 tarihinde 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu 15 yıl yürürlükte kalmıştır;

• Belediye sınırları dışında işletme kurmak isteyen girişimcilere parasız, 10 hektara kadar arsa sağlanması,

• İletişim ve elektrik direklerinin dikilmesi,

• Arazi vergisi, kazanç vergisi gibi özel idarelere ve belediyelere ait olan kısımlarından maktu zam vergisinden belediyelere ait inşaat, buhar kazanları ile resimlerinden başıksıklık,

• Sanayi kuruluşlarının kurulması amacıyla çıkartılan hisse senetleri ve tahvillerin damga vergisinde başıksıklık,

• Sanayi kuruluşların hammadde ve yatırım mallarının tümünün gümrük vergisinden muaf tutulması,

• Taşımada DDY ve deniz yollarında % 30 indirim,

• Bir yıllık üretim değerinin % 10'u prim olarak ödenecektir.

• Sanayi kuruluşlarının ürettiği malların fiyatı ithal edilecekken % 10'dan pahalı değilse devlet tarafından alınacaktır.

• Devlet tekelindeki mallar bu kuruluşlara indirimli verilecektir.(tuz, alkol, patlayıcı vb.)

• Ayrıcalıklar tanınacaktır.

Bu kanundan yararlanan kuruluşlar; 1928'de 1261 iken, 1929'da 1589'a, 1930'da da 1857'ye yükselmiştir.

16- 1923–1932 Döneminin Değerlendirmesi

Bu dönemde özel sektörü teşvike yönelik uygulamalar ülkenin savaştan yeni çıkması, özel teşebbüsün bilgi ve becerilerinin yetersizliği nedeniyle beklenen sonuç elde edilememiştir.

Bunun sonucu olarak devletçi bir politika uygulamak kaçınılmaz olmuştur. Ayrıca Devletçilik uygulamalarına geçişte 1929 Dünya Krizi nedeniyle oluşan yüksek düzeydeki dış ticaret açıkları, buna paralel olarak Türk parasının değer kaybı, krizden korunmak için hemen bütün dünya ülkelerinin kapalı ekonomik yapıya dönmeleri etkili olmuştur. Türkiye dışarıya hammadde ihraç eden ve mamul mal ithal eden bir konumdayken 1929 krizi ile birlikte hammadde fiyatlarının düşüklüğü ve mamul malların fiyatlarının yüksekliği nedeniyle dış ticareti açık vermeye başlamıştır. Bu açığı kapatmak amacıyla sanayileşmenin kaçınılmaz olduğu ortaya çıkmıştır. Sanayi planı üç önemli amacı hedefliyordu. Bu hedefler;

• Hammaddeleri Türkiye’de üretilen ve yerli üretimin yeterli olmadığı alanlarda ülke ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli sanayi kuruluşlarının kurulması.

• Yerli hammaddeleri ihracat için yarı işlenmiş ve tam işlenmiş bir hale getirecek bir sanayi kurulması.

• Ülkede geniş çaplı tüketilen hammaddeleri öncelikli olarak ithal etmek daha sonra da bu malların üretimini gerçekleştirmek(Kewin,1995,101)

I.BYSP, yalnızca dar bir kesimi kapsıyordu ve sınırlı hedefe yönelikti. Plan “devletin sanayi kesiminde doğrudan doğruya 5 yıl içinde gerçekleştirmeyi düşündüğü yatırımların programlaştırmasını hedeflemiştir(Talas,1999,552).

Bu nedenle Plan, bütünüyle ekonomiye yönelik amaçları içeren makro bir plan değildi.

I.Beş Yıllık Kalkınma Planı, beş ana sanayi dalına ağırlık veriyordu. Bunlar;

- Dokuma (pamuk, kendir, yün)
- Maden işleme (demir-çelik, bakır, kükürt)
- Kâğıt
- Kimya (yapay ipek, gülyağı, fosforik asit, süper fosfat)
- Taş, toprak (cam, çimento)

Planın finansmanı için Sovyetler Birliği Türkiye’ye 8 milyon altın dolarlık krediyi faizsiz ve 20 yılda TL olarak ödemek üzere vermeyi kabul etmişti. Ancak bu kredi sadece dokuma sanayinde kullanılacak ve bu sanayi için gerekli makineler için makinelerin çoğunluğu Sovyetler Birliği’nden alınacaktı.

Plan Türkiye’yi ekonomik olarak bağımsız ve tam donanımlı bir bütün haline getirmeyi hedefliyordu. Ancak planın Türkiye’yi ekonomik anlamda bağımsız hale getirdiği söylenemez. Çünkü plan tüketim mallarında bile kendi kendine yeter bir ekonomi kuramamıştır. Kâğıt sanayinde yerli üretim oranı % 45,5, pamuklu dokumada % 53,4’te, şekerde % 60,5’te, pamuk ipliğinde % 80’de ve yün ipliğinde % 86’da kalmıştır.

Bütün bunlara rağmen yine de iyi sayılabilecek bu plan döneminde ülkede birçok sanayi tesisi kurulmuştur. Başta;

- Dokuma
- Şeker fabrikaları
- Tütün fabrikaları
- Kimya endüstrisi
- Cam sanayi
- Kâğıt sanayi
- Sanayi ve Kredi Bankası (1932)
- 1933 yılında Sümerbank kurulmuştur.

Bu plandan sonra ikinci bir sanayi planı uygulamak için harekete geçilmiş ancak II. Dünya Savaşı nedeniyle tam olarak uygulama imkânı bulunamamıştır. Bununla birlikte Karabük Demir-Çelik gibi bazı önemli yatırımlar gerçekleştirilmiştir.(3 Nisan 1937’de temeli atılmış ve aynı yıl bitirilmiştir. 1995 yılında da özelleştirilerek Karabük Demir-Çelik Fabrikaları A.Ş. ‘ne dönüştürülmüştür.(<http://www.oib.gov.tr/Program> Erişim 17.06.2011, Karabük Demir-Çelik Fabrikası)

ÖNERİLER VE SONUÇ

Türkiye’nin cumhuriyetin ilanından önceki Osmanlı Devleti’nin ekonomik yapısı ve cumhuriyet dönemi boyunca Türkiye’nin yaşamış olduğu ekonomik değişimleri ve bu değişimlerin ortaya çıkardığı sorunların daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi amacıyla Osmanlı Devletinin ekonomik durumunun incelenmesi ve gerçekçi bir yaklaşımla ortaya konulması amacıyla böyle bir çalışmanın yapılmasını uygun buldum.

Bugün Türk toplumu umutlarıyla yaşama düzeniyle ve geleceği öngörüsüyle, 1923’lerin toplumunu çok geride bırakmış, ekonomik ve sosyal olarak çok büyümüş dünyada birçok devletin yapamayacağı işlerin büyük bir kısmını başarmıştır. Daha yapılması gereken büyük işler de bulunmaktadır. Başta eğitim, sağlık, enerji, ulaşım ve haberleşme olmak üzere altyapı yetersizlikleri, kişi başına düşük gelir, teknolojik gelişmeler, yatırım politikalarındaki

olumsuzluklar ve eğitim politikalarında sorunlar bulunmaktadır. Özellikle 2000 öncesi yıllarda ortaya çıkan ve sanayileşmenin bir yana bırakıldığı, üretken yatırımlardan vazgeçildiği rant ilişkilerinin egemen kılındığı bir ekonomik ortam bugün varlığını tamamen yitirmiş değildir.

Türkiye yetişmiş insan gücü ve teknik deneyim birikimi ve önemli doğal kaynaklara sahip bir ülkedir. Artık düzenli bir gelişme sürecine girilmesi için ekonomik kalkınma altyapısının oluşturulması zorunludur. Ekonomik kalkınma da yapısal değişimle alakalı bir kavramdır. Yapısal değişim toplumun yapısal, siyasal, hukuksal, yönetsel, kültürel, kurumsal, sağlık ve eğitim alanındaki değişimleri içermektedir.

Bir ülkede kalkınmanın motoru olan keşif, icat ve yenilenmenin yeterli hız ve miktarda oluşabilmesi için üç faktörün- eğitim, AR-GE ve teknoloji transferi- uygun sosyal ekonomik ve politik koşullar ve kurumlar çerçevesinde birleşmiş olması ya da birleştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- DİE. (1975), Türkiye 'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara
- İnalçık, Halil,(2003), **Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı; kapitülasyonlar ve ticaret**, Doğu Batı, Sayı:2, Uzunçarşılı, İsmail Hakkı,(1988), **Osmanlı Tarihi**, 11 cilt. TTK Yayınları, Ankara, s. 7-8
- Kütükoğlu, Mübahat S.,(1976), **Osmanlı-İngiltere İktisadi Münasebetleri**, II.Cilt, İstanbul,. s.83
- Yarasimos, Stefanos, (2001), **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, cilt: 2, Belge Yayınları, İstanbul,.s.73
- Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı; (2010), **Osmanlı Devleti Dış Borçları**. 2.Baskı, Ankara, s.40-46
- Eldem, Vedat,(1994), Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, Türk Tarih Kurumu
- Ekinci, Mehmet Fatih; (2008), **Türkiye'nin Mali İntiharı**, Barış Platin Kitap Ltd Şti, Ankara 1. Baskı
- Genç, Mehmet; (2000), **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat A.Ş.İstanbul
- Akşin, Sina,(2005), **Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908–1980)**, Doğan Yayıncılık, İstanbul,
- Mısıroğlu, Kadir, (1971), **Lozan Zafer mi Hezimet mi?**, Sibel Yayınevi,İstanbul,
- Kepenek Y.ve Yentürk Nurhan ;(2000), **Türkiye Ekonomisi**, 10.baskı. Remzi Kitabevi, İstanbul
- Palamut, Mehmet, (1987), **Aşar ve Düşündürdükleri**, Prof. Dr. S. Ülgener'e Armağan, İst. Üniv. İkd. Fak. Mecmuası, İst.
- Önder, İzzettin (1984), **Ekonomik kalkınma ve kaynak ihtiyacı**, İktisat Dergisi, s.233
- Talas, Cahit,(1999), **Ekonomik Sistemler**, 5 baskı, İmge Kitabevi, Ankara
- Kerwin, Robert W.(1995), **Türkiye'de Devletçilik 1933–1950**, Der, Nevin Coşar, Bağlam Yayıncılık, S. 97-114,İstanbul
- Seyidoğlu, Halil,(2009), **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, 17.Baskı.
- Kuruç, Bilsay; (1987), **Atatürk Dönemi İktisat Politikası**, Bilgi Yayınevi, , Ankara
- Karlık, Rıdvan; (2002), **Türkiye Ekonomisi**, 7. Baskı, İstanbul
- Okçun, Gündüz; (1984), **Türkiye Ekonomisi'nin 100. Yılı**, İstanbul
- Yarasimos, Stefanos, (2001), **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, cilt: 2, Belge Yayınları, İstanbul
- Pamuk, Şevket (1984); 1820–1913 Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi, İstanbul.
- <http://www.oib.gov.tr/Program> Erişim 17.06.2011, Karabük Demir-Çelik Fabrikası
- <http://www.turkhukukusitesi.com/makale>, Lozan Barış Anlaşması'nın Genel Affı Öngören Hükümleri